

Література

1. Commissariat Général au Plan, Rapports des groupes de travail sur le tourisme ou les loisirs et le tourisme, au moment de l'élaboration des plans, La Documentation Française, Paris. – 2000. – 345 p.
2. Conseil national du tourisme, Feyte G., Grandjean D., L'aménagement touristique du territoire et la protection des zones sensibles. – 1991. – 123 p.
3. Ministère du Tourisme, Direction des industries touristiques, Statistiques du tourisme. – 2000. – 234 p.

ПЕРЕТЯГА Л.Є.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО ГОЛОСУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Професійний голос учителя відіграє важливу роль у його становленні як професіонала й майстра педагогічної праці. Учні отримують інформацію, перш за все, завдяки голосу вчителя, класного керівника. Як відомо, від постановки голосу, інтонації залежить якість сприйняття школярами навчальної інформації, правильне реагування ними на зауваження вчителя, своєчасне вирішення конфліктних ситуацій у педагогічному колективі. Тому в процесі підготовки студентів вищих педагогічних навчальних закладів слід звертати увагу на формування їх культури професійного голосу.

У педагогічній літературі питання формування культури професійного голосу майбутніх учителів розглядаються опосередковано, зокрема в аспекті оволодіння ними основами педагогічної майстерності. Як відзначають дослідники проблеми формування педагогічної майстерності майбутніх учителів (В. Гриньова, І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос та ін.), постановка голосу є невід'ємним компонентом педагогічної техніки, а процес говоріння – мовленням. У процесі спілкування голосу також приділяється увага вчених і практиків [1; 4; 5; 6]. Проте, як на наш погляд, у професійній підготовці майбутніх учителів ще недостатньо використовується потенціал професійного голосу з метою формування їх професіоналізму й майстерності.

Мета статті – розкрити проблеми формування культури професійного голосу майбутніх учителів у процесі професійної підготовки.

Суть проблеми формування культури професійного голосу майбутніх учителів у процесі професійної підготовки полягає в тому, що в накопичених випускниками вищих педагогічних навчальних закладів знаннях і способах педагогічної діяльності бракує досвіду теоретичних і практичних дій використання голосового апарату як засобу підвищення якості професіоналізму й педагогічної майстерності.

На нашу думку, виявлена нами проблема має вирішуватися такими способами, як: розширення інформації про можливості професійного голо-

су на заняттях зі студентами з основ педагогічної майстерності; використання потенціалу вокалу на заняттях з фахових дисциплін музично-естетичного напрямку підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах з метою розвитку професійного голосу майбутніх учителів.

Розширення інформації про можливості професійного голосу на заняттях зі студентами з основ педагогічної майстерності відбувається за рахунок поглибленого вивчення суттєвих ознак професійного голосу, механізмів процесу говоріння вчителя, причин функціонального порушення голосу в педагогів.

Щоб сформувавши професійно значущі якості голосу, треба спеціально вчитися. Аналізуючи минуле, слід відзначити, що постановкою голосу займалися переважно в галузі сценічного (підготовка співаків й акторів) і військового мистецтва. До середини XVIII ст. робота з голосом мала виключно емпіричний характер. Педагоги, працюючи з постановкою голосу, будували заняття на власному досвіді, що спирався на інтуїцію та відчуття. Звичайно, такий підхід не задовольняв ні тих, хто навчав, ні тих, хто навчався. І тому велися спроби створення науково обґрунтованих методик роботи з голосом, що базувалися на фізіології й акустики голосотворення.

Мовленню, роботі з голосом, дикції, диханню приділяли значну увагу відомі вчителі А. Макаренко, В. Сухомлинський [6]. Вони вважали, що вчитель має так говорити, щоб діти відчували в його словах волю, культуру, особистість. Мовлення – “інструмент професійної діяльності педагога, за допомогою якого можна розв’язати різні педагогічні завдання: зробити складну тему уроку цікавою, а процес її вивчення – привабливим; створити щирі атмосферу спілкування в класі, встановити контакт з учнями, досягти взаєморозуміння з ними; сформувавши в учнів відчуття емоційної захищеності, вселити в них віру в себе” [5, с. 67]. Таким чином, культура професійного голосу майбутнього вчителя формується в процесі мовлення.

У довідковій літературі поняття “голос” трактується як: здатність інтонувати мову або спів; сукупність звуків, що виникають шляхом модуляції повітря, що видихається або вдихається, вібруючими голосовими складками; акустичний феномен, суть якого полягає в тому, що звуки, утворені за допомогою голосових складок, несуть інформацію про індивідуальні особливості того, хто говорить, а також про його фізичний, емоційно-психологічний стан, інтелектуальний та соціокультурний рівень, схильність до професії й національну належність [7, с. 51]. У лінгвістичному значенні голос є диференціальною ознакою звуків мови, забезпечує розпізнавання наголошених і ненаголошених складів, матеріалізує інтонацію. У психологічному аспекті голос з його дикцією складають звуковий зовнішній вигляд людини. Ми інтерпретуємо поняття “голос” як звук, звучання, що створюється в результаті проходження повітря між вібруючими голосовими складками, як сукупність різноманітних за висотою, силою і тембром звуків, що видає людина за допомогою голосового апарату.

Професійний голос учителя повною мірою забезпечує звукову сторону педагогічного спілкування. Властивості голосу вчителя, з одного боку, зумовлені його індивідуальними особливостями, а з іншого – метою й завданнями педагогічної діяльності та умовами, в яких вона здійснюється.

Голос учителя є таким інструментом, за допомогою якого він доносить своє повідомлення до аудиторії. Взаєморозуміння між учителем й аудиторією залежить його голосових і мовленнєвих даних. Голос може прихилити учнів на свій бік, переконати їх у чомусь, завоювати їх довіру.

Як свідчать результати досліджень психологів, ефективність комунікації учителя й школярів у 55% випадків залежить від візуальних уявлень учнів, пов'язаних із зовнішнім виглядом, рухами тіла, міміки, пантоміміки, жестів педагога, у 38% – забезпечується якістю голоса, модульованістю, використанням пауз, чіткістю й акцентністю мови та лише у 7% – виявляється семантикою слів, що виголошує вчитель [9].

Діти особливо чутливі до голосу педагога. Неправильне виголошування будь-яких звуків викликає в них сміх, монотонна мова наводить нудьгу, а неправильна інтонація сприймається як фальш і викликає недовіру до вчителя.

На думку вченого А. Князькова [8], професійний голос педагога складають:

- потенційний рівень гучності (голосовий “запас міцності”, що дає змогу вчителю бути почутим у будь-якій ситуації);
- великий динамічний діапазон (можливість підвищувати / знижувати голос, регулювати рівні гучності, переходити від максимального до мінімального звучання стосовно висунутих завдань);
- широкий діапазон (значне підвищення й зниження голосу за рахунок частоти коливання голосових зв'язок, що забезпечують мелодійність мови);
- великий тембральний діапазон (різноманітність тембрів, зміни звукового забарвлення голосу, що дає змогу “фарбувати” окремі слова або висловлювання в різні тони, надаючи певної виразності);
- якість звучання (ясність тембру, у результаті чого голос “долітає” до кожного слухача в будь-якій аудиторії);
- стійкість (здатність голосу протистояти зовнішнім звуковим перешкодам, бути почутим на фоні стороннього галасу, потенційна стабільність висоти, гучності й тембру);
- сугестивність (здатність голосу впливати на емоції й поведінку школярів незалежно від словесно-понятійного змісту мови);
- адаптивність (“пристосування” голосу до будь-яких аудиторних умов і забезпечення розбірливого й комфортного сприйняття мови);
- витривалість (висока працездатність голосу, що дає змогу витримувати мовне навантаження).

Л. Браун [5, с. 97] характеризує гарний голос за такими якостями, як: приємний, вібруючий, спокійний, добре модульований, низького тембру,

довірливий, керівний, теплий, мелодійний, турботливий, упевнений, владний, дружній, насичений інтонацією, виразний, природний, багатий, наповнений, звучний, доброзичливий.

Ігнорування можливості модулювати висоту й силу звука при проведенні урока робить мову деяких учителів монотонною, сухою, невиразною. Зазвичай робочий динамічний діапазон таких учителів не перевищує 4–7 децибелів.

До властивостей голосу вчена відносить резонанс, тип голосу, висоту тону, гучність, чутність, тембр, експресія. Резонанс – це результат вібрації повітря в голосових порожнинах, тобто в синусах, носоглотці, гортані та грудній клітці. Для резонансу потрібне правильне глибоке дихання. “Як було сказано, для звичайної розмови вам цілком достатньо неглибокого дихання. Але якщо ви виголошуєте довгу промову або у вас дуже тривала презентація, потрібно підсилити свій голос більшою кількістю повітря. Ви можете зробити свій голос нижчим, якщо будете наповнювати легені до глибини діафрагми і звільняти гортань для створення більшої вібрації та резонансу” [5, с. 98].

Типи голосів на прикладі співаків бувають сопрано (найвищий жіночий голос), альт (найнижчий жіночий голос), мецо-сопрано (середній жіночий голос). Тенор – найвищий чоловічий голос, бас – низький, а глибокий бас має винятково низький природний діапазон. Професійний голос учителя також відповідає одному із цих типів.

Для того, щоб голос учителя не звучав монотонно, він повинен охоплювати принаймні октаву. Це означає – чотири ноти вище від середини й чотири ноти нижче. Високий голос, як правило, неприємний для слуху. Його також важко записати без спотворення. Нижчі голоси приємні для слуху. Якщо вчитель відчуває напруженість, то висота голосу підвищується. Якщо він сердиться, голос стає різким і пронизливим. Якщо педагог стомився, голос стає хриплим. Якщо вчитель засмучений, то й діапазон, і висота голосу знижуються.

Гучність звука вимірюється децибелами. Вона безпосередньо пов'язана з об'ємом повітря в легенях. Обережно контролюючи силу й енергію звука, учитель регулює гучність свого голосу. Чутність голосу – це здатність учителя використовувати всі принципи правильного керування голосом, щоб природний голос поширювався рівномірно й був добре чутний. Чутність голосу залежить від того, в якому приміщенні виступає вчитель і до кого він хоче донести промову. Тембр дає змогу вчителю на слух ідентифікувати різні голоси. Без зайвих зусиль учитель вміє вирізнити голоси своїх дітей з-поміж багатьох інших голосів.

Щоб мова стала виразною, учитель намагається візуально уявити собі те, про що він говорить, вносити “живу” ноту до виголошування, до звуків голосу, надати почуттів і кольору мові. У такому випадку йдеться про експресію голосу вчителя.

Постановка професійного голосу вчителя – це правильна координація найбільш раціональної взаємодії органів і систем мовленнєвого апарату для професійного використання. Завдяки сформованості голосу мовленнєвий апарат учителя набуває здатності витримувати значне голосове навантаження й віддавати максимум голосової енергії при мінімальній витраті сил.

Сучасна педагогіка пропонує методики роботи з диханням, слухом, голосом людини. В основу таких методик покладено прийоми роботи ларингологів, фізіологів, психологів, фахівців лікувальної фізкультури. Упровадження методик сприяє правильному й повному диханню, формуванню вміння самостійно працювати з голосовим апаратом, знімати м'язові зажими, що заважають роботі з голосом.

Незважаючи на те, що в педагогічній роботі все ширше застосовуються технічні засоби й різні види наочності, педагог кожного дня має велике голосове навантаження. Постійна розмова, бесіди з учнями негативно впливають на голосові зв'язки. Отоларингологи Національного центру голосу й мови стверджують, що вчителі, особливо жінки, мають голосові проблеми частіше, аніж співаки й актори. Вони ризикують порушити голосові зв'язки й “загубити” голос. Згідно з результатами дослідження, наведеними вченими Ю. Василенко (1974), О. Лавровою (1984), захворюваність голосового апарату наявна в 31% перекладачів, 36% вихователів дитячих садків та яселів, 40% педагогів, 77% екскурсоводів. Останнім часом спостерігається стійка тенденція збільшення кількості хворих педагогів (30–40% хворих педагогів у 30-ті рр. і 55–60% за останні десятиліття ХХ ст.). Крім цього, серед обстежених професіоналів голосу 80% мають голосові порушення віком від 25 до 55 років. Проте помилково стверджувати, що порушення голосу відсутнє в молодих учителів. Як свідчать результати дослідження, у 55% педагогів-початківців уже є різні ступені порушення голосу [9].

До причин захворюваності вчителя, пов'язаних з голосом, можна віднести: 1) щоденне підвищене, порівняно з іншими професіями, голосове навантаження; 2) невміле користування голосовим апаратом; 3) відсутність правил гігієни; 4) природну слабкість голосового органу; 5) стресову ситуацію в економічному та соціальному житті.

Однією з важливих причин ламання й втрати голосу людини є відсутність техніки подання голосу. Сьогодні у вищих педагогічних навчальних закладах ще недостатньо застосовується техніка подання голосу, відсутня система відбору майбутніх учителів за медичними показниками фонаційного дихання. Слабке фонаційне дихання при використанні голосу в професійній діяльності спонукає до хронічної гіпоксії з різними її ускладненнями. У багатьох педагогів фонаційне дихання дискоординовано й не відповідає ритму мови. Нерідко такий факт можна константувати, почувши вітання вчителя, виголошене після видиху на залишеному повітрі. Мова таких педагогів немає достатньої дихальної опори.

Майже 72% педагогів можуть бути визнані професійно непридатними за показниками стану голосового апарату. Крім усього іншого, незначні дефекти голосу можуть бути психотравмуювальними й викликати невротичні реакції [9].

Отже, будь-які причини викликають перевантаження голосового апарату й сприяють розвитку функціональних та органічних захворювань гортані вчителя.

Проблемами голосу займаються логопеди, фоніатри, оториноларингологи, психотерапевти, вокалісти та інші фахівці. Вони використовують різні методи впливу на розвиток голосового апарату, а саме: медикаментозні, фізіотерапевтичні, хірургічні, психотерапевтичні, фонопедичні, вокальної фонопедії. Проте краще запобігти хворобі, ніж її лікувати.

Причиною втрати голосу, його колоритності є, перш за все, те, що вчитель 50% свого робочого часу пов'язує з діяльністю голосового апарату, використовуючи його в професійних справах. Так, на уроці вчитель говорить гучніше, ніж удома. Підвищення голосу вимірюється в середньому 55–72 децибелами. Малодосвідчений учитель намагається перекричати учнів, встановлюючи таким чином дисципліну в класі, що й викликає ураження голосового апарату. Інші вчителі розмовляють низьким голосом зі значним м'язовим напруженням не тільки гортанної, а й шийної мускулатури. Голос при цьому звучить подавлено, глухо та має “зажятий” характер.

Інтенсивність голосу здорового педагога перебуває в межах 65–74 децибел. Крім широкого діапазону як за висотою, так й за силою звуків, що використовуються, голос педагога-професіонала має бути виразним, мелодійним з приємним тембром.

Розлад голосу утруднює процес не тільки відтворення мови того, хто говорить, а й сприйняття його оточенням (Ю. Василенко, Л. Дмитрієв, О. Лаврова та ін.). Процес сприйняття й розуміння вчителя учнями тісно пов'язаний зі складним процесом навчального слухання, на яке, за підрахунками вчених, припадає приблизно 1/4–1/2 частини навчального часу. І тому цілком зрозуміло, що процес правильного сприйняття школярами навчального матеріалу залежить від досконалості мови вчителя.

Використання потенціалу вокалу на заняттях з фахових дисциплін з метою формування професійного голосу майбутніх учителів відбувається в процесі музично-естетичного напряму підготовки студентів. Інтегрування змісту музичної й педагогічної підготовки сприяє формуванню професійного голосу майбутніх учителів. Зміст вокальної підготовки майбутнього вчителя музики ґрунтується на комплексі музикознавчих, хорознавчих, музично-педагогічних знань, навичок, умінь. Робота з голосом є невід'ємною складовою змісту вокальної підготовки студентів.

Водночас постановка голосу є об'єктом і вокальної підготовки, і роботи актора над собою. К. Станіславський запропонував методику постановки голосу, яку доцільно використовувати в процесі підготовки майбут-

ніх учителів. “Під час нової постановки голосу, яку я розробляв у собі, відкриті звуки голосних спрямовувалися щоразу в одне місце у верхньому твердому піднебінні, біля самих коренів зубів, і відбивалися десь у носових порожнинах передньої частини маски. Виявляється, для того, щоб позбутися затискання на високій ноті, треба ставити гортань і зів так само, як це робиться, коли ми позіхаємо. При цьому горло природно розправляється і в такий спосіб ліквідується небажане затискання. Завдяки новому секрету мої верхні ноти розправилися, звільнилися від затискання і набули металевого звучання. Я почувався щасливим” [5, с. 93].

Удосконаленню мовленнєвих умінь сприяє, наприклад, розучування ансамблю та створення невеликих словесних коментарів до нього. Така робота виражається в образності та експресії мови, завершеності висловлювань, їх емоційності та логічності, характеризує різнобічність словника. Формуванню професійного голосу майбутнього вчителя сприяють вправи на артикуляцію (чергування мелодійних фраз, що виконуються вокально, з фразами, що виконуються на інструменті), темпо-ритму (внутрішнє прорахування музичного твору до початку гри, ділення тривалостей, якими написана п’еса), виконання пауз (виконання п’еси студентом і педагогом по чергово), пантоміміки (читання віршів, яке супроводжувалося плесканням у долоні й притопуванням ногами). Професійний голос майбутніх учителів формується на лекціях-концертах (підбираються й читаються вірші, літературні уривки, розучуються пісні, що виконуються на лекціях-концертах) [2].

У фаховій підготовці студентів доцільно використовувати досвід культури музичної освіти, ознайомлення з яким розширює уявлення про роботу з голосом. Так, дослідниця С. Матвієнко, вивчаючи питання музичної освіти та виховання дітей і молоді на Чернігівщині (XVIII–XIX ст.), відзначає, що основою методики навчання співу учнів на той час було повторення музичного матеріалу з голосу вчителя та вивчення основ нотної граматики. Запорукою гарного навчання слугували музичні дані вчителя та розуміння ним ролі правильного показу матеріалу: дикції, дихання, розподілу за цезурами. У багатьох народних школах краю практикувалося навчання співу за різними методиками (нотолінійна, буквена, цифрова). Провідними формами навчання співу були шкільна (вільні відвідування церкви й уроки співу), позаурочна (хор, театральний гурток, оркестр) і позашкільна (участь в об’єднаних хорових колективах, віншувальних заходах, відвідування міських концертів, прогулянки під супровід духового оркестру, весняні рекреації, екскурсії з відвідуванням культових закладів і концертних залів) [3, с. 11–12].

Висновки. Культура професійного голосу майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки розкрита як усвідомлення значущості голосового апарату в професії вчителя, знання про механізми голосотворення, вміння розвивати голос й запобігати його втраті, виявлення особистісних якостей, які допомагають якісній постановці професійного голосу вчителя.

Процес формування культури професійного голосу майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки передбачає використання інформації про можливості професійного голосу на заняттях зі студентами з основ педагогічної майстерності й розкриття потенціалу вокалу на заняттях з фахових дисциплін музично-естетичного напрямку підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах з метою постановки професійного голосу студентів.

Перспективним напрямом подальшої роботи в цьому напрямі є виявлення потенціалу фахових дисциплін з метою формування культури професійного голосу майбутніх учителів.

Література

1. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) / В.М. Гриньова. – Х. : Основа, 1998. – 300 с.

2. Матвєєва О.О. Формування творчої уяви майбутніх педагогів-музикантів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / О.О. Матвєєва. – Х., 2008. – 20 с.

3. Матвієнко С.І. Музична освіта та виховання дітей і молоді на Чернігівщині (XVIII–XIX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / С.І. Матвієнко. – Х., 2010. – 20 с.

4. Основы педагогического мастерства : учеб. пособ. / [под ред. И.А. Зязюна]. – М. : Просвещение, 1989. – 302 с.

5. Педагогічна майстерність : підручник / [І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. ; за заг. ред. І.А. Зязюна]. – К. : Вища шк., 1997. – 349 с.

6. Педагогічна майстерність: хрестоматія : навч. посіб. / [упоряд.: І.А. Зязюн, Н.Г. Базилевич, Т.Г. Дмитренко та ін. ; за ред. І.А. Зязюна]. – К. : Вища шк., 2006. – 606 с.

7. Педагогическое речеведение : словарь-справочник / [под ред. Т.А. Ладыженской, А.К. Михальской ; сост. А.А. Князьков]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 1998. – 312 с.

8. Пінчук Ю.В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда : навч.-метод. посіб. / Ю.В. Пінчук. – К. : КНТ, 2007. – 92 с.

9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mednovosti.by/journal.aspx?article=1866>.

ПІНСЬКА О.Л.

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ВНЗ

Соціально-економічний розвиток України, формування ринкових відносин та інтенсивного становлення ринку праці значно посилюють вимоги до рівня кваліфікації спеціалістів у всіх галузях народного господарства.